

L'ANTIC «ORDO NUBENTIUM» GAL·LICÀ I LES SEVES ADAPTACIONS ROMANO-FRANQUES D'ÈPOCA CAROLÍNGIA

Miquel S. GROS I PUJOL

Els antics llibres litúrgics gal·licans no ens han conservat cap ordre sencer del matrimoni, però en podem reconstruir un amb força exactitud gràcies a les dues oracions de la «Benedictio talami super nubentes» i a la «Oratio super eos qui secundo nubunt» del Missal de Bobbio —peces números 550-552—,¹ als ordres hispànics que el «Liber Ordinum» episcopal d'Albelda² i «Liber Ordinum» sacerdotal de Silos³ contenen per a aquesta cerimònia, i a les nombroses adaptacions que l'ordre tingué a l'època carolíngia, barrejat amb els ordres romans del matrimoni dels sacramentaris Gregorià i Gelasià.⁴ L'objecte d'aquestes notes és, a partir dels més importants testimonis, refer els elements essencials d'aquest antic ordre gal·licà que a través de les esmentades adaptacions d'època carolíngia influí en nombroses esglésies de les Gàl·lies fins a la introducció del Ritual Romà del papa Pau V, publicat l'any 1614, i que en part continua usant-se en alguns bisbats hispànics fins avui dia.⁵

L'any 1974, Jean-Baptiste Molin i Protais Mutembe, en el seu interessantíssim estudi sobre els ritus matrimonials dels bisbats francesos, des del segle XII fins al XVI, constataren que en els bisbats de la meitat sud de l'actual França, i no solament en els de l'antiga província eclesiàstica de Narbona, s'havia con-

1. E. A. LOWE, *The Bobbio Missal, a Gallican Mass-Book* (HBS 58 & 61), Suffolk 1991, pp. 167-168.

2. J. JANINI, *Liber Ordinum Episcopal (Cod. Silos, Arch. Monástico 4)*, Silos 1991, pp. 319-324.

3. J. JANINI, *Liber Ordinum sacerdotal (Cod. Silos, Arch. Monástico 3)*, Silos 1981, pp. 86-91.

4. Utilitzem, respectivament, aquestes edicions: J. DESHUSSES, *Le Sacramentaire Grégorien*, Fribourg 1971, pp. 308-311, i L. C. MOHLBERG, *Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae Ordinis Anni Circuli*, Roma 1960, pp. 208-210.

5. La benedicció de les arres amb les mateixes fórmules fou conservada en l'*Appendix Tarraconensis ad Rituale Romanum*, Barcelona 1934, pp. 211-215.

servat part d'un antic ritual de matrimoni que ells anomenen «visigòtic» pel fet de trobar-se sense signes evidents de romanització en els «Libri Ordinum» hispànics.⁶ Partint d'aquestes dades, l'any 1992, proposarem una explicació d'aquest fenomen, que ens semblà la més lògica i que a la nostra coneixença encara no ha estat refutada.⁷ És aquesta: com que aquest ritual, enfront de la tradició romana de beneir només l'esposa de cara a la seva fertilitat, conté la benedicció conjunta dels dos esposos en una fórmula única, d'acord amb el cànon 101 dels «Statuta Ecclesiae Antiqua», compilació canònica provençal datada vers l'any 480 pel professor Charles Munier,⁸ sembla lògic posar el seu lloc d'origen a Arle i en temps del seu bisbe Cesari, que regí aquesta seu en els anys 502-542. Sembla també que Cesari fou el primer bisbe que, en un moment en què ja pràcticament havien desaparegut les estructures civils de l'Imperi Romà d'Occident, començà a legislar i intervenir directament en els matrimonis dels cristians gal·lo-romans. De fet, consta, segons explica el seu biògraf i deixeble, el bisbe Cebrià de Toulon, que Cesari «statuit etiam regulariter, ut nubentes ob reverentiam benedictionis ante triduum coniunctionis eorum eis benedictio in basilica daretur».⁹ Alhora, el rei visigot de Tolosa del Languadoc, Alaric II, l'any 506, en publicar la «Lex Romana Visigotorum» per als seus súbdits gal·lo-romans, va fer incloure-hi una antiga llei promulgada pels emperadors Teodosi II i Valentinià III l'any 428, en la qual s'especificava que en els matrimonis en què no hi havia lliurament d'arres quedava prohibida tota solemnitat pública.¹⁰ Ara bé, la benedicció conjunta dels dos esposos, manada per l'esmentat cànon dels «Statuta Ecclesiae Antiqua», la seva benedicció a l'església tres dies abans de consumir el matrimoni d'acord amb el decret episcopal del bisbe Cesari d'Arle i el lliurament de les arres previ a la benedicció dels dos esposos són tres característiques essencials de l'esmentat ritual de matrimoni anomenat «visigòtic» per Molin i Mutembe, com tot seguit veurem en presentar i comentar els textos més antics que l'han conservat. Per això ens sembla molt lògic posar l'origen d'aquest ritual a la mateixa catedral d'Arle, en els primers decennis del segle VI, sota la influència personal del mateix bisbe Cesari, el qual, en esdevenir, l'any 514, per nomenament del papa Símmac, vicari papal de les Gàl·lies i d'Hispania,¹¹ l'hauria difós en l'antic regne visigot de Tolosa i en la zona de la Tarraconense que ja depenia directament dels reis visigots, d'on hauria passat a la resta de la península.

6. J.-B. MOLIN – P. MUTEMBE, *Le Rituel du Mariage en France du XIIe au XVIe siècle*, Paris 1974.

7. M. S. GROS, «Les Wisigoths et les liturgies occidentales», en *L'Europe héritière de l'Espagne Wisigothique*, Madrid 1992, pp. 130-131.

8. C. MUNIER, *Concilia Galliae, A. 314–A. 506* (CCL 148), Thurnholt 1963, pp. 184-185.

9. G. MORIN, *Sancti Caesarii episcopi arelatensis opera omnia, II: Opera Varia*, Maredsous 1942, p. 82.

10. G. HAENEL, *Lex Romana Visigothorum*, Leipzig 1849, p. 82.

11. MORIN, *Sancti Caesarii*, 13.

De l'ordre, en la seva versió gal·licana —com hem dit—, només tenim les tres esmentades oracions del Missal de Bobio,¹² mentre que de la seva versió hispana comptem amb els textos dels «Libri Ordinum» d'Albeda i de Silos.¹³ De la seva refosa romano-franca feta a partir de l'any 800, com a conseqüència de la implantació de la litúrgia romana a l'Imperi Carolingi, en tenim molts més testimonis. En aquest estudi, però, només n'hem recollit tres. Són el Sacramentari de Vic, fet escriure pel bisbe Oliba l'any 1038 en ocasió de consagrar la nova catedral romànica, l'ordre del Ritual d'Albi, manuscrit del segle XIII, i el Pontifical d'Arle, de l'últim quart del segle XIII, ara a la Biblioteca Nacional de França de París. Els hem escollit perquè el sacramentari de Vic sembla ser un dels més antics representants de la litúrgia de la Narbonesa i en concret de la mateixa seu de Narbona, d'on l'ordre passà a Vic en restaurar-hi la seu episcopal l'arquebisbe Teodard, a partir de l'any 886.¹⁴ Mentre que el segon ens dóna un testimoni de l'ordre a les esglésies de l'Alvèrnia depenents de l'arquebisbat de Bourges. El tercer és important perquè ens permet de constatar que l'ordre, en el segle XIII, en la seva part essencial continuava usant-se a Arle mateix, lloc que —com hem dit— molt segurament el va veure néixer. Els manuscrits i les edicions, així com les sigles utilitzades són:

1. L'OrdE: «Liber Ordinum» episcopal del monestir de San Martín d'Albelda, a la Rioja.
Silos, Arch. Monást., Ms. 4, ff. 332-338v, núms. 1047-1069 de l'edició de Janini.¹⁵

Escrit l'any 1052 per Bartomeu a Albelda. Els ritus matrimonials comencen amb la benedicció del tàlem nupcial, seguit de l'ofici «nubentium», del qual només es conserva part de la completúria i la benedicció de les matines. Manca, doncs, tot el referent a les primeres vespres i a les matines, excepte les dues esmentades fórmules. Els cants, per sort, s'han conservat a l'Antifoner hispànic de Lleó, ff. 274-274v.¹⁶ Segueix el ritu del lliurament de les arres, la celebració de l'Eucaristia i la benedicció conjunta dels dos esposos formada per una admonició, anomenada «Prefatio» d'acord amb el vocabulari litúrgic gal·licà, seguida de la seva corresponent oració sacerdotal. Després hi ha una altra benedicció, en aquest cas que, d'acord amb la tradició romana, només

12. Cf. *supra*, n. 1.

13. Cf. *supra*, nn. 2 i 3.

14. R. ORDEIG, *Els orígens històrics de Vic*, Vic 1981, pp. 96-97.

15. Cf. *supra*, n. 2.

16. L. BROU - J. VIVES, *Antifonario visigòtico-mozàrabe de la Catedral de León*, Barcelona - Madrid 1959, pp. 454-455.

parla de l'esposa, seguida del r s del Parenostre i d'una benedicció novament dels dos esposos. La benedicció de l'esposa, com és lògic, porta el t toll de «Benedictio solius puelle», i com que en el seu text hi ha l'expressió «nubat in Christo», que també es troba en els textos romans dels Sacramentaris de Verona núm. 1110,¹⁷ Gregorià núm. 838^b i Gelasià núm. 1451, cal pensar que és un intent ja antic, potser fins i tot del temps de la reforma litúrgica de l'arquebisbe Julià de Toledo, que reg  aquesta seu en els anys 680-690, d'adequar el ritu als llibres litúrgics romans.¹⁸ Dels textos de la missa només s'han conservat els cants a l'Antifonari hispànic de Lle ¹⁹ i les lectures en els exemplars del «Liber Commicus».²⁰

L'ordre segueix amb el lliurament de l'esposa a l'esp s i l'advertència als dos esposos de no consumir el matrimoni fins a la nit del dia següent per raó de la comunió que han de rebre, al·ludint al cànon 101 ja citat dels «Statuta Ecclesiae Antiqua», encara que reduint l'espera de tres dies a un de sol. Havent administrat la comunió als dos nous esposos, el ritu acaba amb el comiat de l'assemblea fet pel diaca, el cant d'una antífona i una breu benedicció final. L'ordre també té al final oracions per al cas d'un matrimoni entre una persona vídua i una persona soltera, i el matrimoni de dos vidus.

El «Liber Ordinum» presbiteral de Silos, Ms. 3 de l'Archivo Monástico de l'esmentada abadia castellana, conté aquest mateix ordre als ff. 39-43v, núms. 167-185 de l'edició de Janini,²¹ encara que amb algunes variants. No porta, per exemple, els textos de l'ordre «Ad talamum benedicendum» ni de l'ofici diví d'aquesta diada. Conserva el text «Benedic domine has arras quas hodie tradet», núm. 169 de l'edició de Janini, que manca en el LOrdE, però que deu ser força antiga perquè es troba en altres ordres matrimonials de l'esmentada zona de l'antic regne visigot de Tolosa del Llenguadoc com són el Sacramentari de Vic, el Ritual d'Albi i el Pontifical d'Arle amb què comparem el citat LOrdE d'Albelda. La seva característica més important, però, és que en lloc de la citada «Benedictio solius puelle» té el text «Deus qui in principio hominem ad ymaginem», que li  s pròpia i que és una altra benedicció matrimonial conjunta dels dos esposos. Deu ser el text central d'un altre ordre matrimonial que en aquest cas té totes les garanties d'ésser hispànic.

Al lloc corresponent de l'ordre indiquem les peces del Missal de Bobbio que els dos manuscrits tenen en comú.

17. L.-C. MOLHBERG, *Sacramentarium Veronense*, Roma 1956, p. 140.

18. Sembla que també fou l'arquebisbe Julià qui introduí el «Qui pridie» del cànon romà en la celebració eucarística hispana. Cf. M.-S. GROS, «Gaudence de Brescia t moin de la c l bration eucharistique vers l'any 400», *Ecclesia Orans* 18 (2001) 370-371.

19. BROU-VIVES, *Antifonario*, 455.

20. J. PÉREZ - A. GONZÁLEZ, *Liber Commicus*, Madrid 1950-1955, pp. 537-540.

21. Cf. *supra*, n. 3.

2. SVic: Sacramentari de la catedral de Vic.

Vic, Arx. Cap., Ms. 66 (XLVIII), ff. 73v- 76v, núms. 1403-1424 de l'edició d'A. Olivar.²²

Escrit a Vic pel canonge Ermenir Quintilià, l'any 1038, per ordre del bisbe Oliba, en ocasió de consagrar la nova catedral romànica. L'ordre comença amb la benedicció de les arres i del tàlem matrimonial. Segueix la missa amb indicació dels cants i de les dues lectures bíbliques. Les oracions són les pròpies del Sacramentari Gregorià —núms. 833-836— i, d'acord amb la tradició litúrgica romana, abans del «Pax domini», té la benedicció de l'esposa, en la qual es barregen textos gal·licans amb els romans —núms. 1418-1424—, donant, però, preferència a l'oració romana «Qui potestate virtutis tuae de nichilo» del Sacramentari Gregorià núm. 838, que es presenta en forma de prefaci. Entre aquests textos hi ha l'oració «Deus a quo benedictionis origo descendit» que el «Liber Ordinum» d'Albelda —núm. 1065— té en l'ordre de benedicció d'una persona vídua amb una de soltera.

La cerimònia continua amb el lliurament de l'esposa al seu marit, l'advertència que han de tardar tres dies a consumir el matrimoni, d'acord amb el ja esmentat cànon dels «Statuta Ecclesiae Antiqua», la comunió eucarística i el comiat dels esposos. Al final, també conté la fórmula gal·licana «Benedic domine hos famulos tuos *illi* quos secunda coniugalis» —peça núm. 1069 del «Liber Ordinum» d'Albelda per a la benedicció matrimonial de dos vidus.

La primera part de l'ordre matrimonial d'aquest sacramentari queda completada amb els textos del fragment del Sacramentari de Taradell, datables entre els anys 925-950, també escrits a la catedral de Vic, que presenten per a la benedicció de les arres, com a peces de recanvi, tres altres textos que no hem sabut identificar en cap altre manuscrit.²³ Això ens permet deduir que en compondre'l a Narbona, entorn de l'any 800, quan tingué lloc el canvi de la litúrgia hispana per la romano-franca, l'ordre hispànic que s'utilitzà comptava amb altres peces hispano-narboneses tretes dels ordres matrimonials en ús a la catedral i a les esglésies de la ciutat de Narbona.

Per a conèixer bé la tradició narbonesa d'aquest ordre, també cal tenir present l'ordre matrimonial del Pontifical de Roda d'Isàvena, escrit entorn de l'any 1000 per a ús d'aquesta seu pirinenca en la catedral de la Seu d'Urgell.²⁴ Les rúbriques d'aquest ordre preveuen que ha de ser utilitzat pel bisbe —p. 331 de l'edició de R. Barriga. En la benedicció del tàlem encara conserva el text «Omnipotens dominus huic receptaculo nupciarum» del LOrdE 1049, que

22. A. OLIVAR, *El Sacramentario de Vich*, Barcelona 1953, pp. 208-215.

23. M.-S. GROS, «Els fragments de sacramentari Vic, Museu Episcopal, Frag. I/8», *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 6 (1995) 165-175.

24. R. BARRIGA, *El Sacramentari, Ritual i Pontifical de Roda (Cod. 16 de la Catedral de Lleida, c. 1000)*, Barcelona 1975.

manca en la versió del Sacramentari de Vic. A més, l'oració «Deus qui ad multiplicandam humani generis prolem» del LOrdE 1056 i del SVic 1418, encara hi porta el títol de «Oratio super nubentes», i conserva el títol de «Benedictio singularis puelle» del LOrdE 1058, col·locat, però, davant l'oració «Deus a quo benedictionis origo descendit» del LOrdE 1065 i del SVic 1420. El conjunt, força extens, d'oracions de benedicció dels esposos es clou amb la *benedictio* triple «Benedicat vobis dominus qui Ade protoplasto» —p. 338 de l'edició de R. Barriga— que els dos esmentats ordres no tenen.

3. RAlbi: Ritual de la catedral de Santa Cecília d'Albi Albi, Bib. Mun., Ms. 3(53), ff. 38v-43.

Escrit a Albi, per a ús de la catedral, pel canonge Sicard, a mitjan segle XII.²⁵ Donada l'antiguitat del manuscrit, que el converteix en un dels primers rituals catedralicis occidentals fins ara identificats, cal pensar que Sicard no solament n'és el copista sinó també el compilador. L'hauria fet alhora que copiava el Sacramentari de la Catedral, Ms. 5 de la Biblioteca Municipal d'Albi, separant els ordres dels sacraments i dels sacramentals dels textos estrictament eucarístics.

El text del ritual encara és inèdit, però l'ordre matrimonial ha estat publicat per Molin-Mutembe.²⁶ Com que el bisbat d'Albi fins a ser erigit en arquebisbat l'any 1678²⁷ sempre depengué de la metròpoli de Bourges, podem considerar aquest ordre com un bon representant dels ritus matrimonials a l'Alvèrnia. A la tercera columna dels textos que comparem en aquest estudi, n'oferim una transcripció parcial feta directament sobre el manuscrit.

L'ordre, en la seva composició, és el més modern dels quatre que comparem, perquè comença amb una sèrie de normes canòniques que manquen en els altres tres. Són les d'indicar les èpoques penitencials de l'any litúrgic en què la benedicció matrimonial és prohibida, l'enquesta prèvia sobre les circumstàncies que podrien fer el matrimoni invàlid i la llibertat dels dos esposos manifestada explícitament al sacerdot.

El ritu comença amb la lectura del document de les esposalles, abans de la benedicció de les arres, per a la qual s'utilitza el mateix text que el Sacramen-

25. Del canonge Sicard se sap que en els anys 1149-1156 intervingué en la donació que el bisbe Rigald i el Capítol d'Albi feren a la canònica de Sant Nazari de Cassan, prop de Béziers, de l'església albigea de Murat-sur-Vèbre, prop de Castres. Cf. J. DUFOUR, *Les évêques d'Albi, de Cahors et de Rodez des origines à la fin du XIIe siècle*, Paris 1989, n. 223. Sicard en els mateixos anys també copià el Sacramentari de la catedral d'Albi, ara Albi, Bib. Mun., Ms. 5. Cf. V. LEROQUAIS, *Les Sacramentaires et les Missels manuscrites des Bibliothèques Publiques de France*, vol. 1, Paris 1924, p. 211.

26. MOLIN - MUTEMBE, *Le Rituel*, 292-293.

27. DHGE, vol. 1, col. 1610.

tari de Vic. Després ve el lliurament de l'esposa a l'espòs, indicant així que ja són veritablement esposos pel fet de considerar la manifestació del consentiment mutu com a veritable pacte matrimonial. Segueix la celebració eucarística i, d'acord amb la tradició romana, abans del «Pax domini» porta la benedicció de l'esposa amb les dues úniques oracions del Sacramentari Gregorià —núms. 837-838. Després de la postcomunió té la benedicció conjunta dels dos esposos amb l'oració «Deus qui ad propagandam» del LOrdE 1057, seguida de la benedicció «Benedic domine hos famulos tuos» de l'esmentat LOrdE 1069, on forma part del ritu de benedicció dels esposos en cas d'unes segones núpcies. Aquesta oració és parcialment adaptada al ritu d'unes primeres núpcies i porta el títol força rar de «Ad reconciliandos coniuges». Tot acaba amb un segon lliurament de l'esposa a l'espòs.

Al final hi ha l'ordre de la benedicció del tàlem nupcial transformada en una visita del sacerdot als esposos, a casa seva, durant la qual encensa el llit i invoca els àngels a fi que ajudin els nous esposos amb l'oració «Deus qui miro ordine angelorum» del Sacramentari Gregorià —núm. 726. El ritu s'acaba amb l'oració de l'apòstol Tomàs, tret de les Actes de Sant Tomàs apòcrifes.²⁸ Molin-Mutembe, en definir el contingut d'aquest ordre, diuen que «est un peu un rituel du Nord de la France, avec formules du Midi».²⁹

4. PARle: Pontifical de la catedral de Sant Tròfim d'Arle, a la Provença.
Paris, Bib. Nat. de France, lat. 1220, ff. 161v-166v.

Escrit per a ús dels arquebisbes d'Arle, en l'últim quart del segle XIII, en els anys 1273-1286.³⁰ Martène publicà molts ordres d'aquest pontifical, entre ells el del matrimoni,³¹ el qual també ha estat reeditat per Molin-Mutembe.³² N'oferrim una nova transcripció feta directament del manuscrit.

L'ordre s'inicia, com en el Sacramentari de Vic i en el Ritual d'Albi, amb la benedicció de les arres. S'hi utilitza el mateix text del LOrdE 1053. Segueix, d'acord amb la tradició litúrgica romana, la celebració eucarística. Abans del «Pax domini», els contraients i els seus pares es posen davant els cancells de l'altar, on els pares els lliuren al sacerdot i aquest els uneix les mans. Després

28. Sobre aquesta oració, vegeu MOLIN – MUTEMBE, *Le Rituel*, 265-266.

29. *Ibid.*, 39.

30. Això es pot deduir del f. 16 del manuscrit on en l'ordre de consagració de bisbes s'indica que el nom de l'arquebisbe consagrant començava amb una B. De fet, en els anys esmentats foren arquebisbes arlesians Bernat de Languissel (1273-1281) i Bertran Amalric (1281-1286). Cf. V. LEROQUAIS, *Les Pontificaux manuscrits des Bibliothèques Publiques de France*, vol. 2, Paris 1937, pp. 118 i 121. Leroquais, malgrat això, el considera un manuscrit del principi del segle XIV o bé de la seva primera meitat.

31. E. MARTÈNE, *De antiquis ecclesiae ritibus*, vol. 2, Anvers 1736, cols. 363-365.

32. MOLIN – MUTEMBE, *Le rituel*, 300-301.

posa el vel nupcial sobre el cap de l'esposa i sobre les espatlles de l'espòs. Per a explicar aquesta part de la cerimònia s'hi utilitza una extensa rúbrica que bàsicament és l'antic text del LOrdE 1055, també copiat en el Sacramentari de Vic 1017. Segueix la benedicció de l'esposa amb les dues oracions del Sacramentari Gregorià 837-838.

Acabada la missa, el sacerdot diu l'oració «Domine sancte pater omnipotens deus, iteratis precibus te supplices exoramus», que és d'origen gal·licà. Aquesta pregària ja es troba en els ritus matrimonials del Sacramentari Gelasià —núm. 1454—, posada després de la comunió dels nuvis, del qual passà als ritus matrimonials dels Sacramentaris Gelasians del segle VIII,³³ i d'ells a l'ordre del nostre Pontifical d'Arle. Originàriament, l'admonició començava amb els mots «Iteratis precibus» i, com en altres textos semblants gal·licans i hispànics,³⁴ en incloure-la en l'antic llibre litúrgic romà hom hi afegí, amb força mala traça, l'inici «Domine sancte pater omnipotens deus», a fi de romanitzar-la, convertint-la d'una admonició en una col·lecta. Com que de fet és una adminició sacerdotal en la qual, d'acord amb la tradició litúrgica gal·licana es demana als presents de pregar pels dos esposos, cal veure-hi ja un intent d'adaptar el ritu romà del matrimoni als costums de les Gàl·lies, com després es farà a Narbona, a Albi i a Arle, en introduir-hi el ritu romano-franc. Els afegitons gal·licans fets al primitiu Sacramentari Gelasià semblen escrits al nord de l'actual França, potser en la zona de París,³⁵ i això permetria de veure en aquesta admonició restes d'un ordre del matrimoni en ús en esglésies del primitiu regne franc on els ritus arlesians no arribaren mai a implantar-se.

El ritu acaba amb una altra benedicció dels dos esposos després que el sacerdot ha unit novament les seves mans. Al final, com en el Ritual d'Albi, també té la benedicció del tàlem nupcial. Ho fa amb una aspersió d'aigua beneïda i l'antiga oració del LOrdE 1048.

Segueixen els textos dels quatre ordres que comparem:

33. A. DUMAS, *Liber Sacramentorum Gellonensis*, vol. 1 (CCL 159), Turnholt 1981, n. 2638.

34. Entre les admonicions que comencen amb aquests dos mots, es poden esmentar aquestes peces: A. DOLD – L. EIZENHOFER, *Das Irische Palimpsestsakramentar im CLM 14429 der Staatsbibliothek München* (TuA 53/54), Beuron 1964, nn. 11 i 50, i *Missale Mixtum* (PL 85), col. 667.

35. A. CHAVASSE, *Le Sacramentaire Gélasien (Vaticanus Reginensis 316)*, Paris 1958, p. VIII. El professor Chavasse, en la n. 36 de la p. 485 de l'obra anterior, defensa que l'oració «Domine sancte pater omnipotens deus, iteratis precibus» és d'origen romà, sense, però, aportar cap argument per a provar-ho.

ORDO AD TALAMUM BENEDICENDUM

1047. *Primum quidem secundum consuetudinem die sabbato hora tertia salis adsparsio facienda est in loco domorum vel talami.*

Deinde cum ingreditur sacerdos ad talamum benedicendum...

VR. Respice in servos tuos...

Deinde hanc orationem:

1048. OR. Domine cuius benedictione plena consistunt... Pater.

1049. BNO. Omnipotens dominus huic receptaculo...

ORDO NUBENTIIUM AD VESPERUM

[.....]

1050. CAP. ...] coniunctionis sue dedicationem... dicentes: Pater.

1051. BNO. Christus dominus fidelia famulorum...

ORDO ARRARUM

1052. *Si quis arras voluerit tradere accedit ad sacerdotem et offertur fiala et desuper ponit sindonem mundam et duos anulos.*

1053. OR. Domine deus omnipotens qui in similitudinem...

1054. BNO. Repleat vos dominus dulcedinis sui timoris...

BENEDICTIO ARRARUM

1403. Domine deus omnipotens qui in similitudinem...

1404. ALIA. Benedictionem quam deus pro Ysaac effudit...

1405. ALIA. Benedic domine has arras quas hodie tradidit...

ORDO THALAMI

Primum quidem secundum consuetudinem die sabbati ora tertia salis sparsio facienda est.

Deinde cum ingressus fuerit sacerdos ad thalamum benedicendum...

1406. <VR.> Respice in servos tuos...

Post hec dicit orationem:

1407. BNO. THALAMI. Deus cuius benedictione plena consistunt... (LOrdE 1048)

ORDO AD NUPTIAS

Non oportet a LXX^{ma} usque in octabas Pasche et ab Adventu... nuptias celebrare.

Convenientibus eis qui hoc sacramentum celebrare desiderant... est inquirendum ne sit aliquid quod... possit esse contrarium.

Requirendum est aetiam diligenter... amborum... assensus.

Quod si voto amborum convenerint

DE BENEDICTIONE NUBENTIIUM

BENEDICTIO ARRARUM

sacerdos lecta carta sponsalici, benedicat arras dicens:

Benedic domine has arras quas hodie tradet...

Benedic domine arras istas quae hodie tradet...

OR. Domine deus omnipotens qui in similitudinem conubii... (LOrdE 1053)

ORDO AD BENEDICENDOS EOS QUI NOBITER NUBUNT

<MISSA>

.....

MISSA SUPER NUBENTES

.....

AD MISSAM

.....

1055. *Quum venerint hii qui coniungendi Antequam dicatur Pax domini, tunc veniant Antequam dicatur Pax domini:*

Antequam dicatur Pax domini, veniant illi

<i>sunt explicita secundum morem missa antequam absolbat diaconus accedunt ad sacerdotem iuxta cancellos. Et venientes parentes puelle... tradit puellam sacerdoti.</i>	<i>hi qui coniungendi sunt accedant ad sacerdotem iuxta cancellos, et veniat pater puelle... tradat eam sacerdoti... et sacerdos coniungit eos ad unum, et statuat puellam ad latus sinistree pueri, deinde velat eos, virum per scapulas, puellam per caput, et ponat iugalem super humeros eius et dicit: In nomine Patris...</i>	<i>qui coniungendi sunt, accedant ad sacerdotem iuxta cancellos et veniant pater et mater puelle... tradant eam sacerdoti, deinde coniungat eos sacerdos ad unum, et statuat puellam ad sinistram viri. Tunc velat eos sacerdos ita: Virum super scapulas, puellam super caput, et ponat iugalem super humeros eorum dicendo. In nomine Patris... Sequitur. Salvos fac...</i>	
<i>dicit hanc prefationem cum duobus sequentibus orationibus:</i>	<i>Et post hec dat sacerdos super eos benedictionem...</i>		
1056. PREFATIO. Deum qui ad multiplicandam humani generis... (MBob 550)	1418. OR. Omnipotentem deum qui ad multiplicandam humani generis... 1419. ALIA. Propiciare domine supplicationibus... (SGre 837) 1420. AL. OR. Deus a quo benedictionis origo descendit... (LOrde 1065) 1421. PRAEFATIO. VD. Qui potestate virtutis tue de nichilo... (SGre 838)	BENEDICTIO SUPER NUBENTES Propiciare domine supplicationibus nostris... (SGre 837)	Oremus Propiciare domine supplicationibus nostris... (SGre 837)
1057. OR. Deus qui ad propagandam generis humani progeniem...	1422. AL. OR. Deus qui ad propagandam generis humani progeniem...	PREF. VD. Qui potestate virtutis tue de nichilo... (SGre 838)	PREF. VD. Qui potestate virtutis tue de nichilo... (SGre 838)
1058. BNO. SOLIUS PUELLE. Deus qui tege Rebeccam paleo...			
1059. BNO. Benedicat vobis dominus nostri oris alloquio...	1423. BNO. Benedicat vobis dominus omnipotens nostre horis eloquio...		
1060. <i>His explicitis, tradit sacerdos puellam viro,</i>	1424. ALIA. Deus Abraham, deus Ysaac et deus Iacob, benedic adulescentes istos... 1425. <i>His expletis tradat sacerdos puellam viro suo dicens:</i> In nomine Patris... Deus Abraham, deus Ysaac et deus Iacob... in vobis.		
<i>admonens eos ut pro sancte communione a pollutione in ea nocte se custodiant, et sic communicant.</i>	<i>Postea admonet eos ut pro sancta communione a pollutione se custodiant usque in tertia nocte, et sic comunicat eos.</i>		
1061. <i>Post hec absolvit diaconus dicens:</i> In nomine domini nostri Iesu Christi missa acta est. Eamus in pace.	1426. <i>Postea absolvit dicens:</i> In nomine domini nostri Iesu Christi. Ambulate cum pace. Amen. 1427. Ecce sic benedicetur omnis homo qui timet... 1428. POST COM. Quaesumus omnipotens deus instituta... (SGre 839)	<i>Et rediens sacerdos ad altare dicat:</i> Per omnia secula... Pax domini.	<i>Post hec convertatur presbiter ad altare et dicat:</i> Pax domini sit... Agnus dei.
		COM. Quaesumus omnipotens deus instituta providentiae...	COM. Tu mandasti mandata... COMPLE. Quaesumus omnipotens deus instituta providencie...

1062. *Et dum per hinc ambulare ceperint ac de ecclesia egredi, decantatur hec:*
A. Vos quos ad...
Post hec dicit:

1063. BNO. Benedicat vos trina maiestas et una... Pater et Filius...
Tales vos dies...

PREFATIO SOLIUS PERSONE QUI PRIMUM NUBIT CUM EA PERSONA QUE IAM NUBSIT

1064. Deum cuius est omne bonum et a quo bonum...

1065. ITEM BNO. Deus a quo benedictionis origo descendit...

1066. BNO. Benedicat vobis dominus glorie celestis et rex...

ITEM ORDO IN SECUNDAS NUBTIAS

1067. Deus qui multimoda subsidiorum remedia... (MBoB 552)

1068. BNO. EIUSDEM. Te deprecamur domine sancte pater... (MBoB 551)

1069. BNO. Benedic domine hos famulos tuos illi quos secunda coniugalis...

ORATIO SUPER NUBTOS

1429. Benedic domine hos famulos tuos illi quos secunda coniugalis...

ITEM AL. BNO. PLURALIS
Deus qui ad propagandam humani generis progeniem... (LOrdE 1057)

Dicta missa revertatur ad nubentes sacerdos et dicat hanc orationem:
Domine sancte pater omnipotens deus, iteratis precibus te supplices...

BNO. Benedicat vobis dominus omnipotens nostri oris eloquio...
Deinde accipiat sacerdos dexteram viri et sinistram puelle et dicat:
In nomine Patris et... Deus Abraham et deus Ysaac...
Deinde egrediantur pariter de ecclesia tenendo manus sicut prius ita dicendo:
In nomine Patris... ambulate in pace.

BNO. AD RECONCILIANDOS CONIUGES
Benedic domine hos famulos tuos N. quos coniugali... (LOrdE 1061)

Post hec tradat sacerdos sponsam sponso dicendo:
Accipe eam in nomine Patris... et deus Abraham et deus...
Ite in pace.

AD VISITANDOS NUBENTES

In ingressu domus dicatur:
A. Signum salutis. Ps. Miserere.
Ostende nobis...
OR. Exaudi nos domine sancte...
<OR.> Adesto domine supplicationibus nostris...

ORDO THALAMI

Secundum consuetudinem ingrediens sacerdos cum aqua benedicta ad thalamum benedicendum et dicat hunc:
VR. Respice domine in servos...
OR. Deus cuius benedictione plena consistunt... (LOrdE 1048).

Deinde adoleatur incenso thalamus.
OF. Stetit angelus.
VR. In conspectu angelorum.
OR. Deus qui miro ordine angelorum.

BNO. SANCTI THOMAE APOSTOLI
Deus Abraham et deus Ysaac et deus Iacob benedic adolescentes...

Comentari

De la comparació dels quatre ordres es dedueix clarament que l'ordre del LOrdE és la font dels altres tres, cosa que queda molt clara si s'hi suprimeixen els elements romano-francs que contenen.

Aquest ordre és segurament un dels més complets que mai s'hagin compost per als ritus matrimonials. Consta d'aquests sis grups de pregàries: Benedicció del tàlem nupcial —núms. 1047-1049—; ofici diví per al mateix dia del matrimoni compost de les primeres vespres i de les matines —núms. 1050-1051—; benedicció i lliurament de les arres a l'esposa —núms. 1052-1054—; benedicció conjunta dels dos esposos feta en acabar la celebració eucarística, abans de rebre la comunió —núms. 1055-1063—; peces de recanvi quan es tracta del matrimoni d'una persona soltera amb una vídua —núms. 1064-1066—, i benedicció de dos vidus —núms. 1067-1069—. Mai el ritu litúrgic matrimonial romà no comptà amb tantes cerimònies i tantes possibilitats, i això explica l'èxit i persistència que aquest ritual gaudí durant tota la tarda antiguitat i l'edat mitjana, fins a l'acceptació pels bisbats occidentals del Ritual Romà de Pau V, publicat l'any 1614, i que encara parcialment s'utilitzi en algunes de les esglésies hispàniques.

Els textos centrals de l'ordre són l'admonició, LOrdE 1056, encara anomenada «Prefatio», i la seva col·lecta, LOrdE 1057, peces que s'han conservat al SVic —núms. 1418 i 1422— i en altres manuscrits litúrgics catalano-narbonesos, com és el cas del Pontifical de Roda d'Isàvena, tots ells depenents de l'antiga litúrgia de la seu de Narbona. En aquests dos textos es prega pels dos esposos d'acord amb l'esmentat cànon 101 dels «Statuta Ecclesiae Antiqua» provençals, cosa que ens ha portat a veure-hi, amb altres indicis, un origen arlesià en aquests textos. Haurien estat escrits per a respondre a l'estructuració dels ritus matrimonials feta pel bisbe Cesari d'Arle en els primers decennis del segle VI, quan manà que tots els contraients romano-gal·licans havien de rebre la benedicció nupcial en una església, tres dies abans de consumir el matrimoni.

Els altres textos que componen l'ordre s'haurien anat afegint al nucli primitiu de la benedicció conjunta dels dos esposos. Segurament uns dels primers afegits a l'ordre —si no van ser compostos conjuntament— foren els de la benedicció de les arres, a fi de poder celebrar el ritu amb caràcter públic i festiu, d'acord amb l'esmentada constitució dels emperadors Teodosi II i Valentinà III, conservada en el codi del primer i reafirmada en la «Lex romana visigotorum» del rei Alaric II, publicada l'any 506. L'ordre fou completat, més tard, a Toledo, ja a l'últim quart de segle VII, amb la composició de l'ofici diví del dia i també amb l'oració número 1058 per a la benedicció només de l'esposa i de cara a la seva fertilitat, seguint el model dels ritus matrimonials romans. Això segurament s'esdevingué quan l'arquebisbe Julià, que regí la seu primada de Toledo en els anys 680-690, reestructurà tota la litúrgia toledana creant els

models dels llibres litúrgics dels quals depenen pràcticament tots els manuscrits que s'han conservat de la tradició litúrgica hispana anomenada A pels investigadors.

El caràcter gal·licà de l'ordre queda corroborat per la presència de tres de les seves oracions en els ritus matrimonials del Missal de Bobbio, originari d'aquesta abadia nord-italiana fundada per sant Columbà l'any 612, amb monjos procedents de Luxeuil, a l'Alta Saona. Són l'admonició, LOrde 1056 (= MBob 550), pertanyent a la benedicció matrimonial d'uns esposos solters, i les oracions, LOrde 1067 (= MBob 552) i LOrde 1068 (= MBob 551), pertanyents a la benedicció de dos vidus. Si l'ordre fos hispànic, en concret toledà, seria de molt mal explicar la presència d'aquestes tres oracions en un llibre litúrgic nord-italià, mentre que si s'admet el seu origen gal·licà, en concret d'Arle, donades les relacions entre les abadies de Bobbio i Luxeuil, ambdues fundades per Columbà, i trobar-se Luxeuil en la zona d'influència del bisbe Cesari quan fou nomenat pel papa Símmac vicari papal de les Gàl·lies i d'Hispania l'any 514, no ens hauria de sorprendre el seu ús vers l'any 600 en les esglésies d'entorn de l'esmentada abadia.

Les relacions entre els tres altres ordres que hem comparat amb l'ordre del LOrde són múltiples, tant pel que fa a les rúbriques com a les oracions. És innegable que tots quatre formen part d'una tradició litúrgica molt concreta que —com hem dit— és la gal·licana. Hi ha, tanmateix, una relació especial entre el SVic i el PARle que els separa de l'esmentat LOrde. Això es pot veure molt gràficament en comparar les rúbriques del LOrde 1055, del SVic 1047 i els llocs corresponents del PARle. Alguns canvis d'aquesta extensa rúbrica vénen ocasionats pel fet ja indicat que aquests dos últims ordres posen —d'acord amb la tradició romana— la benedicció dels esposos en acabar el cànon, abans del «Pax domini», mentre que el primer la té al final de la celebració eucarística, si bé abans d'acomiar els presents —«explicita ... missa antequam absolut diaconus»—. En canvi, la coincidència dels dos últims en suprimir l'expressió «si parentes non habuerit» del LOrde i el fet d'introduir-hi el canvi de lloc dels dos esposos, posant la núvia a l'esquerra del nuvi, permeten de suggerir que ambdós ordres provenen d'un arquetipus intermedi comú. És difícil de saber si aquest afegitó és d'origen narbonès o arlesià, encara que segurament no és primitiu i més aviat s'ha d'atribuir a les reformes que s'hi feren ja en època carolíngia. En la resta de l'ordre del PARle, en relació als llocs paral·lels del SVic, s'hi nota una gran simplificació amb l'eliminació de moltes de les oracions del LOrde. Els dos-cents cinquanta anys que els separaren expliquen que el PARle hagi simplificat el ritu expurgant-lo d'uns textos que pràcticament eren un duplicat de les oracions romanes i que ja no passaven d'ésser sinó deixalles de l'antiguitat.

Referent al RAlbi, que de fet és un text de mitjan segle XII, ja hem observat que es presenta, almenys en l'aspecte canònic, com el més modern dels quatre ordres, sobretot en les rúbriques inicials, quan recorda els temps penitencials

en què no es pot celebrar el matrimoni, la insistència amb què cal assegurar la seva validitat amb una acurada recerca prèvia de les causes que la podrien posar en perill, i l'obtenció per part del sacerdot oficiant de la manifestació explícita de la llibertat dels dos nuvis, així com del seu consentiment. Això fa que l'ordre del PARle, malgrat haver suprimit molts dels textos antics gal·licans que portava l'arquetipus, al final del segle XIII, almenys en l'aspecte jurídic, continués essent força arcaic. Tots dos, en canvi, ja tenen el ritu de la benedicció del tàlem nupcial posada al final de l'ordre, en un procés, segurament, de menysvaloració del ritu, i en definitiva de desaparició. Malgrat tot, cal admetre que l'estructuració litúrgica dels ritus matrimonials obrada pel gran bisbe Cesari d'Arle va ser molt eficaç i perdurable.

La comparació dels quatre ordres ens ha permès també d'identificar tres altres peces eucològiques llatines relacionades amb els antics ritus matrimonials, una de les quals té totes les possibilitats de ser hispana. És l'oració «Deus qui in principio hominem» del «Liber Ordinum» presbiteral de Silos —núm. 174. La segona és la benedicció «Benedicat vobis dominus qui Ade protoplasto» del Pontifical de Roda d'Isàvena —p. 338, de l'edició de Barriaga—, que segurament és narbonesa, mentre que la tercera admonició, «Iteratis precibus te supplices exoramus» del PARle, procedent del Sacramentari Gelasià —núm. 1454—, té —com hem dit— tota la garantia d'haver pertangut a un ordre matrimonial gal·licà del nord de l'actual França, d'entorn de la zona de París. Aquesta última peça ens mostra que la iniciativa del bisbe Cesari i l'ordre arlesià, motiu d'aquest estudi, portaren a la creació d'altres ordres paral·lels en zones on el bisbe no pogué exercir la seva influència directament. Ulteriors recerques permetran segurament d'identificar altres textos semblants.

Miquel S. GROS I PUJOL
Arxiu – Biblioteca Episcopal
E – 08500 VIC (Barcelona)

Summary

The rituals and pontificals of the *Narbonesa*, of Provence and the Iberian peninsula, have preserved a marriage rite of Gallic origin, most probably created at Arles by the bishop Cesari, at the beginning of the IV Century when, the Roman civil administration having disappeared, control of marriages among Gallic and Hispanic Romans passed over to Catholic bishops. This ritual has been preserved in a pure form in the Hispanic *Liber Ordinum*; but it was in a form that incorporated Roman marriage rites that it was introduced in the Carolingian empire towards the year 800 and lasted for many centuries in the areas mentioned.